

ХАРКІВСЬКІ КАДЕТСЬКІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ПРО ВИБОРЧЕ ПРАВО Й СТАВЛЕННЯ ПАРТІЇ ДО УЧАСТІ У ВИБОРАХ ДО ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ

Розглянута проблема виборчого права й ставлення партії конституційних демократів до участі в передвиборчій кампанії в Державну думу за матеріалами харківської кадетської періодики.

Ключові слова: харківські кадетські періодичні видання, виборче право, передвиборча кампанія.

Рассмотрена проблема избирательного права и отношение партии конституционных демократов к участию в предвыборной кампании в Государственную думу на основе анализа материалов харьковской кадетской периодики.

Ключевые слова: харьковские кадетские периодические издания, избирательное право, предвыборная кампания.

The article deals with the problem of suffrage and with the attitude of the Constitutional Democracy Party to participation in the election campaign to the State Duma. The investigation is based on the analysis of the materials of the Kharkov cadet periodicals.

Key words: Kharkov cadet periodicals, suffrage, election campaign.

Відгуком ліберальної громадськості Харкова на Маніфест 17 жовтня 1905 р. було заснування щоденної газети «Мир». Редактором та ідеологом газети став професор М. А. Гредескул. Із 27 листопада до 9 грудня 1905 р. було надруковано 11 номерів газети. Але ліберальний характер видання, висвітлення злободенних питань дійсності, критика дій уряду й місцевої адміністрації спровокували «припинення» випуску газети до особливого розпорядження харківського генерала-губернатора. Газету «Мир» змінила ліберальна «Волна», продовживши тематику попереднього видання. Її редакторами стали професори М. П. Чубинський та М. О. Максимейко, пізніше І. П. Белоконовський та Ф. А. Павловський. Газета проіснувала один місяць — із 29 грудня 1905 р. до 29 січня 1906 р. — і також була закрита владою «до особливого розпорядження». Ліберали відразу замінили видання газетою «Будущее». Були видрукувані 26 номерів за редакцією І. П. Белоконовського. Після «тимчасового закриття» «Будущего» вийшло друком видання «Накануне». Газета видавалася напередодні виборів до I Державної думи, тому всі її 16 номерів присвячені висвітленню передвиборчої кампанії

та діяльності кадетської партії під час виборів. Однак і це видання влада заборонила, а в період з 14 по 24 червня 1906 р. його змінила газета «Дев'ятий вал». Опублікування серії кадетських видань «Мир», «Волна», «Будущее», «Накануне», «Дев'ятий вал» остаточно припинено 9 липня 1906 р. [6, с. 205].

Актуальність пов'язана з проблемою виборчого права й ставлення партії конституційних демократів до участі в передвиборчій кампанії в Державну думу.

Харківська філія конституційно-демократичної партії, про заснування якої було заявлено в першому номері газеті «Мир», підтримуючи позицію партії, сприймала Маніфест 17 жовтня 1905 р. як конституційний акт, який перетворив Росію на конституційну монархію. Симпатизуючи революційному руху, визнаючи революцію проявом волі народу, викликану небажанням влади своєчасно реагувати на вимоги суспільства, ліберали зосередили зусилля на можливостях, які відкрила перед ними революція, а саме: легальній організації своїх сил, оприлюдненні в засобах масової інформації своєї позиції, підготовці передвиборчої кампанії та активній участі в ній. Однак переконавшись, що дії уряду не відповідають положенням, задекларованим у царському маніфесті, кадети на сторінках своїх видань як опозиційна сила обстоювали необхідність демократичних принципів виборчого права з метою формування законодавчого органу народного представництва й пояснювали виборцям тактику своєї партії в передвиборчій кампанії в Державну думу.

Зауважимо, що до останнього часу ліберальні періодичні видання Харківської губернії практично не вивчалися. Винятком є монографія І. А. Михайлина, в якій уперше зроблена спроба комплексного аналізу й систематизації величезного масиву харківських видань XIX — початку XX ст. [6]. Монографія містить розділ, присвячений харківській ліберальній пресі. Автор простежив динаміку зміни кадетських видань, проте тему виборчого права і ставлення конституційних демократів до тодішнього виборчого законодавства окремо не розглядав.

Мета статті — проаналізувати матеріали харківської кадетської періодики з проблеми виборчого права й участі партії і передвиборчій кампанії в Державну думу.

Тема виборчого права висвітлювалася на сторінках харківської кадетської періодики перманентно. Однією з перших була стаття М. Максимейко «Избирательное право по законам 6 августа и 11 декабря» [5]. 6 серпня 1905 р. з ініціативи Міністра внутрішніх справ О. Г. Булігіна опубліковано маніфест про скликання думи — «Заснування Державної думи» та «Положення» про вибори до неї. 11 грудня під час московського збройного повстання надруковано царський указ про виборчі права. Ці документи сформували систему виборчого права, на базі якої мали проводитися вибори до першого російського парламенту. У своїй статті М. Максимейко проаналі-

зував установлені принципи виборчого права, а також висловив думку кадетів з цього питання.

На початку статті автор відзначив, що указ від 11 грудня «є величезним кроком уперед, порівняно із законами 6 серпня стосовно розширення виборчого права» [5]. Дійсно, «булігінська дума» обмежувалась законодавчими (консультативними) функціями. Вибори були багатоступінчастими, усі виборці поділялися на три курії: землевласників, селян та міщан. Робітники не мали права голосу. Цей закон різко негативно оцінено ще в першому номері газети «Мир» у програмній статті «Годы борьбы» [1]. Її автор — редактор та ідеолог видання — М. А. Гредескул писав: «Закон 6 серпня являв собою політичне безглуздя, політичне потворство, щось ще не бачене в історії; він стояв не тільки нижче за будь-яку розумну політичну критику, але й зовсім не відповідав навіть політико-сентиментальному слов'янофільському ідеалу» [1].

За указом 11 грудня повноваження думи розширювалися, вона мала виконувати законодавчу функцію, а до збереженої системи курій додавалася ще одна — робітнича. Проте вибори, як і раніше, залишалися багатоступінчастими, незагальними і нерівними, що викликало особливе невдоволення кадетів, які були прибічниками загального, прямого, рівного, таємного голосування.

Принцип загального виборчого права означав участь усіх громадян у виборах, без будь-яких обмежень. Указ 11 грудня передбачав певні обмеження — майновий ценз і ценз осілості. Виступаючи на захист загального виборчого права, М. Максимейко у своїй статті проаналізував мотиви, які завадили урядові відмовитися від цих обмежень. Перший — це «ризик, якому міг піддатися державний корабель», другий — вплив досвіду Західної Європи, яка в більшості своїй зберігає обмежувальні цензи. Коментуючи перший пункт, автор говорить, що встановлений майновий ценз настільки низький (сплата прямого податку, володіння чи користування майном, наприклад, квартирою), що навряд чи зможе значно обмежити кількість малоабезпечених виборців й зберегти країну від «державної катастрофи», якої так побоювався уряд. Коментуючи друге положення, автор зауважив, що виборці більшості європейських країн (таких, як Швейцарія, Бельгія, Іспанія, Данія, Греція, Норвегія) або вже користувалися, або були «дуже близькими» до системи загального виборчого права. Виняток склали кілька — Швеція, деякі німецькі держави, Фінляндія й Австро-Угорщина, політичні системи яких, на думку автора, вирізнялися певним архаїзмом.

Виборці не отримали загального виборчого права, але й прямого. Безпосередньо вони могли обирати тільки своїх представників, а ті у свою чергу голосували за кандидатів до Державної думи. Кандидати, які отримали більшість голосів, уже входили до законодавчого органу влади. Одна категорія виборців (землевласники і міська буржуазія) користувалась

двоступеневим виборчим правом, інша (робітники) — триступеневим, а селяни — чотириступеневим. Так, робітник обирав свого представника (уповноваженого) в міську управу. А сформована від управи колегія виборців обирала депутата до Державної думи. Процедура виборів за селянською курією була ще складнішою. Селяни обирали свого представника в сільський (волосний) сход, у свою чергу сход обирав представника в повітову чи губернську управу, а колегія виборців від управи — депутата в думу. Говорячи про недоліки такої системи, автор підкреслював, по-перше, складність процедури виборів. «Без перебільшення можна сказати, — писав М. Максимейко, — що голова піде обертом, доки розберешся в усіх цих ступенях» [5]. По-друге, багатоступінчаста процедура виборів дозволяла зменшити в парламенті представництво малозабезпечених верств, котрі складали більшу частину населення країни. Обмежене коло виборців визначало «олігархічний характер» виборів. По-третє, порушуючи проблему формування політичної культури населення, автор відзначав, що усунення первинного виборця від безпосередньої активної участі у виборах, тобто від виконання ним своєї «політичної функції», в підсумку «ускладнить політичне виховання широких народних мас» [5].

У статті також говорилося, що в запропонованому урядом законодавстві не дотримано принципу рівності виборців. Виборці були розділені на курії з неоднаковим представництвом, що зумовлювало неоднакові (нерівні) права селян, робітників і землевласників. За статистичними даними, один виборник припадав на 2 тис. населення землевласницької курії, на 4 тис. — міської, на 30 тис. — селянської і на 90 тис. — робітничої курії, тобто один голос поміщика прирівнювався до трьох голосів міської буржуазії, 15 голосів селян і 45 робітників [2, с. 319]. Автор статті звертає увагу на те, що законодавець закріпив за селянами певну перевагу — право подвійного голосування. На відміну від інших категорій виборців, селяни голосували і за своїх представників, і також обирали своїх депутатів у думу (по одному з кожної губернії). Не поспішаючи розкривати читачеві прагматичні мотиви уряду, М. Максимейко спочатку припустив, що, можливо, цей привілей наданий селянам як «еквівалент і нагорода за те, що до цього часу їх тримали в темі й невігластві, тисли опікою, наглядом поліції й земського керівництва, не визнавали в них людської гідності, дозволяли помирати ... від голоду, сікли різками..., вибиваючи казенні податі й недоїмки тощо» [5]. Проте нижче автор виклав сутність й істинну мету цього положення про вибори. Уряд свідомо прагнув забезпечити перевагу «мужицького елементу» в думі, сподіваючись на самодержавні ілюзії і патріархальні настрої села, що дозволяло значно послабити, паралізувати опозиційні сили в парламенті.

Після прийняття виборчого закону від 11 грудня, який суперечив програмним вимогам партії, кадети мали визначити тактику своїх подальших

дій — або використовувати легальні можливості участі в політичному житті, запропоновані урядом, або, відмовившись від них, бойкотувати вибори. Тактику активного бойкоту прийняли соціал-демократи на Таммерфорській конференції в грудні 1905 р., обґрунтувавши її тим, що «закон 11 грудня усував від участі в Державній думі пролетаріат і маси селян», що невідворотно перетворювало парламент на «підробку народного представництва» [3].

Другий всеросійський з'їзд конституційно-демократичної партії відбувся 5-11 січня 1906 р. у Петербурзі. Газета «Волна» опублікувала стислий звіт про роботу з'їзду і його резолюцію [10; 11]. Питання про ставлення партії кадетів до участі у виборчій кампанії як центральне питання з'їзду розглядав у своїй доповіді лідер партії П. М. Мілюков [11]. Більшістю голосів з'їзд ухвалив рішення — партія «терміново поступається частиною своїх ідеальних вимог через нагальну необхідність» і бере участь у виборах [10]. Якщо партія матиме підтримку суспільства і прийде в думу, то, висловлюючи інтереси і волю своїх виборців, почне там розробку невідкладних реформ, зокрема нового виборчого закону, і стане домагатися «заміни думи зборами, скликаними на основі загального прямого голосування» [10].

У газеті «Волна» вперше застосована і стала постійною рубрика «Вибори до Державної думи». Так, у випуску від 20 січня 1906 р. у цій рубриці опублікована інформація про результати роботи IV Всеросійського з'їзду Союзу союзів. На ньому були присутні представники професійно-політичних спілок ліберальної інтелігенції, які утворилися ще на початку революції. Так, у травні 1905 р. представники спілок викладачів і професорів, письменників, інженерів, адвокатів, лікарів, агрономів, статистів, конторників та ін. провели установчий з'їзд «Союзу союзів». У другій половині січня 1906 р. відбувся його IV з'їзд. Основне питання — ставлення професійно-політичних організацій лібералів до участі у виборах до думи. Делегати з'їзду констатували: «виборчий закон від 11 грудня 1905 р. зберігає всі недоліки булігінського проекту і позбавляє можливості виявити свою волю» [4]. На думку делегатів, лише демократичні принципи виборчого права могли забезпечити повноцінне представництво народної волі в парламенті. Дума, сформована на основі урядового законодавства, не зможе представляти інтереси народу з найбільш нагальних питань (аграрного, робітничого, національного) і коригувати курс уряду відповідно до них. З'їзд «Союзу союзів» ухвалив резолюцію про бойкотування виборів до думи. Хоча це рішення суперечило лінії конституційно-демократичної партії, редакція газети інформувала своїх читачів про нього. Кадетське видання підкреслювало, що резолюція мала характер рекомендацій і була запропонована для обговорення в окремих спілках, тобто зазначалося, що з'їзд ліберальної громадськості не дав однозначної відповіді на це запитання, залишивши його відкритим.

Партія конституційних демократів, визначивши своє ставлення до виборів, як центристська політична сила, почала активну боротьбу, зокрема за допомогою своєї періодики, за виборця від крайніх лівих, які відмовилися від участі у виборах, і лівоцентристських політичних сил, що дотримували невизначеної очікувальної позиції. Прагнучи залучити сегмент виборців, які симпатизували цим політичним силам, і, взагалі, усіх, котрі не визначилися, харківська кадетська преса продовжувала активно обговорювати тему виборчого права і необхідність участі у виборах.

У газеті «Будущее» від 2 березня 1906 р. опубліковано велику статтю без підпису під назвою «Программа конституционно-демократической партии и ее основания. Отношение к Государственной думе» [7]. Стаття вигідно вирізнялася логічним поданням матеріалу, тонким розумінням атмосфери, в якій доводилося діяти опозиційним політичним силам, аргументованим поясненням позиції партії у виборчій кампанії. Невідомий автор нагадував читачеві, що питання про участь у виборах було актуальним відносно недавно — з приводу думи 6 серпня, коли позиції партій також різнилися. Ліберали на чолі з П. М. Мілюковим висловилися за участь у думі. Більшовики проголосили активний бойкот. Всеросійський селянський союз і «професійно-політичні» спілки інтелігенції підтримали тактику більшовиків.

Після публікації закону 11 грудня існуючі і виниклі під час революції політичні сили мали вирішувати те саме питання в дещо зміненій ситуації. Автор статті простежив взаємозв'язок питання про ставлення партії до участі у виборах з її програмою. Так, у статті говорилося, — прибічники бойкоту думи вважають, що тактика партії має відповідати її меті, тобто стратегія визначає тактику, між метою і засобами не повинно бути розбіжностей. З цього погляду, позиція лівих, які ухвалили рішення бойкотувати думу, і правих (зокрема Союзу 17 жовтня та ін.), котрі активно брали участь у виборчій кампанії, цілком логічна. Позиція конституційних демократів, які «в програмі вимагають одного, а на практиці задовольняються іншим» (виділено у статті), була чітко пояснена [7]. Участь у виборах кадети розглядали як тактичне питання, тобто засіб для подальшого досягнення програмної мети — народне представництво обране загальним, прямим, рівним, таємним голосуванням. На думку кадетів, засіб не повинен бути тотожним меті, інакше він сам перетворився б на мету. Основне завдання партії — використовувати те, що доцільно (виділено у статті), тобто веде партію до досягнення мети [7]. Кадети, визначивши на другому з'їзді програму своєї діяльності («Росія повинна стати конституційною і парламентською монархією», тобто влада монарха зберігатиметься за умови її обмеження парламентом і конституцією), мають використовувати всі можливості для руху в цьому напрямі.

Таким чином, харківські кадетські періодичні видання пояснювали громадськості позицію партії. Кадети, беручи участь у виборах, а не бойкотуючи (заперечуючи) їх, наближалися до досягнення своєї програмної мети — зміцнення в широких колах населення віри в можливість мирного, поступально-прогресивного, парламентського розвитку країни.

Тема ставлення партії до виборів у думу як одна з основних обговорювалася і на зборах харківського відділення конституційно-демократичної партії. Харківські кадети змогли провести свої збори лише на початку березня 1906 р., домогшись на це дозволу від місцевої адміністрації. Докладний звіт про перше засідання опублікувала газета «Будущее», а після її «зупинення» вже газета «Накануне» висвітлювала друге засідання харківської філії партії [8; 9]. Засідання відбувалися 7 і 9 березня. На першому засіданні був присутнім спеціальний гість — учений-юрист зі світовим ім'ям, впливовий громадсько-політичний діяч, уродженець Харківської губернії Максим Максимович Ковалевський. Питання участі партії у виборах порушували у своїх виступах видатні харківські ліберали: М. П. Чубинський, М. М. Баженов, М. М. Міклашевський та ін. Харківські кадети відзначали, що вибори до думи відбуваються за «потворним виборчим законом», в умовах військового стану, недотримання демократичних свобод, дарованих Маніфестом 17 жовтня, однак тактику бойкоту виборів називали «безплідною і недоцільною». Відмова від участі у виборах обов'язково призведе до перемоги правих, зміцнення влади бюрократів, посилення реакції. Професор М. П. Чубинський підкреслював, що соціал-демократи не були одноставні у своєму бажанні бойкотувати думу. Так, авторитетний представник цієї партії Г. В. Плеханов не підтримав ідеї бойкоту [8]. М. М. Баженов у своєму виступі навіть приклад не зовсім досконалих виборчих системи Пруссії, Австро-Угорщини, Фінляндії й зауважив, що їхні соціал-демократи вже не відмовляються від участі у виборах, зокрема, і тому, що передвиборча агітація є одним з найкращих способів пропаганди своїх ідей [9]. М. М. Міклашевський говорив про необхідність використання парламентської трибуни як засобу боротьби (не єдиного, а одного з можливих) за загальні, рівні, прямі виборчі права [9]. «Не беручи участі у виборах, ми нічого не досягнемо, а тому йдіть до виборчої скриньки!» — закликали кадети харків'ян.

Таким чином, тема виборчого права і ставлення партії до виборів як одна з найактуальніших постійно висвітлювалася на сторінках кадетської преси. Спочатку харківські кадети особливу увагу приділяли аналізу чинного виборчого законодавства, яке мало кардинальні розбіжності з програмними вимогами партії. Проте незважаючи на це, партія ухвалила рішення брати участь у виборчій кампанії і за допомогою засобів масової інформації пояснювала свою позицію виборцям. По-перше, участь у виборах сприятиме розвитку політичної культури населення, по-друге, дозволить партії набути досвіду політичної боротьби і, нарешті, у разі успіху, партія як легітимна політична сила зможе представити інтереси народу на політичній арені, домагаючись модернізації політичної системи легальними, дозволеними законом методами.

Перспективною для подальшого дослідження є тема (що постійно піднімалась на сторінках харківської кадетської періодики) щодо модернізації політичної системи на підставі скликання Установчих зборів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гредескул Н. А. Годы борьбы / Н. А. Гредескул // Мир. — 1905. — №6. — С. 2.
2. История СССР (XIX — начало XX) : учебник / под ред. И. А. Федорова. — М. : Высш. шк., 1981. — 462 с.
3. К выборам в Государственную Думу // Волна. — 1906. — №8, № 12.
4. К выборам в Государственную Думу // Волна. — 1906. — № 20. — С. 3.
5. Максимейко Н. Избирательное право по законам 6 августа и 11 декабря / Н. Максимейко // Волна. — 1905. — № 3. — С. 2.
6. Михайлин И. А. Нарис історії журналістики Харківської губернії. 1812–1917 / И. А. Михайлин. — Х., 2007. — 366 с.
7. Программа конституционно-демократической партии и ее основания. Отношение к Государственной думе // Будущее. — 1906. — № 18. — С. 2.
8. Собрание конституционно-демократической партии // Будущее. — 1906. — № 26. — С. 2.
9. Собрание конституционно-демократической партии // Накануне. — 1906. — № 2. — С. 2.
10. Съезд делегатов конституционно-демократической партии в Петербурге // Волна. — 1906. — № 13. — С. 2.
11. Съезд делегатов конституционно-демократической партии в Петербурге // Волна. — 1906. — № 14. — С. 2.

Надійшла до редколегії 24.03.2010 р.